

*Микола Борисович ГРЕТЧЕНКО,
аспірант кафедри психології Дрогобицького державного
педагогічного університету ім. Івана Франка*

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ

Професійна підготовка вчителя включає навчання майбутнього фахівця психології впливу, психології взаємодії, психології особистості, психології розвитку. Жоден педагог не може забезпечити умови розвитку особистості учня, не знаючи “закономірностей психічного розвитку, індивідуальної особливості дитини, закономірностей розвитку інтелекту, самосвідомості, спонукальної сфери, емоцій, волі тощо” [8; 8]. На думку М.Савчина, психологічна компетентність педагога – це складова частина успіху його професійної діяльності. Вона включає сукупність знань, умінь та навичок з курсу психології, що реалізуються у професійній діяльності вчителя. Необхідним є вміння педагога спостерігати за поведінкою дитини, станом її душі, рівнем розвитку її пізнавальних процесів, характеру, волі, емоцій.

Учитель оцінює стосунки в класі, вибирає способи впливу на них. Це потребує професійної здатності орієнтуватися в міжособистісних взаєминах. Знання соціально-психологічних механізмів та групових процесів ще не забезпечить адекватного розвитку класу. Вчителю потрібно врахувати особливості їх впливу на розвиток особистості окремого учня. Актуальна сьогодні технологічна перебудова шкільного навчання “повинна ґрунтуватися на ідеї спільної діяльності усіх суб’єктів цього процесу, ідеї створення у процесі навчання різного роду дитячих спільностей” [7, 24]. Рушійною силою учбової діяльності школяра є бажання, прагнення оволодіти навчальним матеріалом або способом його здобування, інтерес до цього, намагання набути певні знання, розвинути вміння. Ці мотиви навчання називають пізнавальними і навчально-пізнавальними. Однак, працюючи одночасно з багатьма особистостями і заохочуючи їх до спільної навчальної діяльності, педагог має справу більше з соціальними мотивами учнів. “Учня цікавить можливість так організувати свою взаємодію з партнером по спільній роботі (дорослим чи ровесником), щоб оволодіння матеріалом, знаннями, вміннями

відбулося найбільш ефективно. Саме спрямованість на взаємодію з партнером вказує на наявність у школярів мотивації спільної навчальної діяльності і дає можливість розглядати різні рівні сформованості соціальних мотивів” [6, 78].

Робота вчителя – це не лише взаємодія з окремою особистістю чи з малою групою. Її прямо, і опосередковано на навчання в сучасній українській школі діють етнопсихологічні характеристики великої групи, представники якої є партнерами в педагогічній взаємодії. Тому необхідною ланкою психологічної готовності вчителя до професійної діяльності є його етнопсихологічна підготовка. Етнопсихологічною основою педагогічної взаємодії є “особливості етнічної свідомості, етнічного характеру”. “Серед етнічних особливостей педагогічної взаємодії важливе місце займають етностереотипи, оскільки вони є складовими і етнохарактеру, і етнічної самосвідомості” [1, 37].

Організуючи навчально-виховний процес школи і працюючи з групами школярів, учитель повинен чітко диференціювати свій педагогічний вплив відповідно до індивідуальної неповторності учня. Уніфікація, типізація способів дії на особистість породжує лише психотравму. Загалом психологічні дослідження дозволяють виокремити такі загальні психотравмуючі для дітей моменти [3, 8-11]: 1) несприятлива оцінка рівня якогось виду діяльності дитини висловлюється їй самій, хоча вона ще надто мала, щоб безболісно сприйняти її (напр., “Ти не вмієш малювати”, “Ти погано читаєш”); 2) при висловлюванні дитині несприятливої оцінки її діяльності розширюється обсяг того, що оцінюється, при цьому прямо переходять на особистість дитини; 3) психотравмуюча дія змістового боку низької оцінки підсилюється емоційним забарвленням оцінкового висловлювання (образлива форма низької оцінки може викликати афективний вибух відчаю з наступною астеною); 4) дуже значним психотравмуючим чинником є порівняння дитини з кимось іншим, хто її протиставляється, як приклад (окрім низької самооцінки, це закладає ґрунт для подальшого розвитку заздрощів, егоцентризму, тривожної настороженості до оцінок взагалі). Для профілактики психотравматизму важливо знати особливості психологічної дії конкретної інформації, емоційного стану, поведінки на дітей різного

віку, статі, характеру тощо. Вчитель постійно взаємодіє з психологічною службою школи. Часто психологічна допомога дитині є корекцією наслідків неправильного виховання. “Необхідність психотерапевтичної допомоги у школі (як учням, так і педагогам) викликана насамперед занедбаним станом організації освіти взагалі, що робить школу сьогодні джерелом психічного травматизму” [2, 25].

Гуманістична педагогічна взаємодія – це “завжди взаємодія діалогічна, творча, особистісна та індивідуалізована. Вона забезпечує не лише передачу деякого змісту (оформленого у вигляді знань, умінь, навичок, звичок, способів дії тощо) від учителя до учнів, але їх спільний особистісний ріст” [9, 272]. Тому від підготовки педагога до його професійної діяльності, до взаємодії в діалозі з учнем залежить успіх педагогічної взаємодії загалом та рівень виконання вчителем покладених на нього функцій. Особливої уваги в процесі вузівського навчання майбутнього вчителя вимагає психологічна підготовка останнього. “Метою психологічної підготовки педагогічних кадрів виступає особливість педагога, обізнаність із досягненнями психологічної науки в такій мірі, в якій це може забезпечити йому успішне виконання цільових функцій, тобто навчання, виховання, розвитку особистості дитини згідно з ідеєю її самоактуалізації”. “Це також відповідні новоутворення в особистості педагога, тобто пізнавальних процесах, системі стосунків, волі тощо” [4, 10].

Отже, педагогічна майстерність учителя залежить від рівня його психологічної підготовки. Необхідність такої підготовки впливає безпосередньо з його професійних, соціально-виробничих та соціально-побутових функцій [5, 12-16]. Освітньо-кваліфікаційна характеристика педагога включає здатність останнього розв’язувати конкретні типові задачі та рівень оволодіння ним конкретними вміннями. Типові задачі класифікують на: професійні (ПФ), соціально-виробничі (СВ), соціально-побутові (СП); а також на: стереотипні (С), діагностичні (Д), евристичні (Е). Відповідно до типу вміння в межах кожної виробничої функції поділяються на предметно-практичні (ПП), предметно-розумові (ПР), знаково-практичні (ЗП), знаково-розумові (ЗР). Використовуючи вказані класифікації при шифруванні в структурі освітньо-кваліфікаційної характеристики випускника

педагогічного вузу, задачі та вміння нумерують у межах однієї виробничої функції [5, 26-35]. Жодна з описаних задач і жодне з указаних вмінь учителя не можуть бути забезпечені без знання психології. Тому пропонуємо перелік і характеристику тих виробничих функцій педагога, які безпосередньо пов'язані з його психологічною підготовкою. До таких належать: психогігієнічна, психодіагностична, корекційно-розвивальна.

Психогігієнічна функція вчителя передбачає розв'язання таких типових задач:

- 1) сприяння становленню психологічної культури особистості (СВ.Е.1);
- 2) профорієнтація (ПФ.Е.2);
- 3) профілактика стресогенних, конфліктних ситуацій, доклінічних нервово-психічних порушень (СВ.Д.3);
- 4) психогігієнічна організація навчального процесу та позашкільного середовища учнів (ПФ.Е.4);
- 5) психогігієнічна організація власної професійної діяльності (СП.Е.5);
- 6) психореабілітаційна діяльність у школі (СВ.Е.6).

Вчитель повинен уміти застосовувати власні знання із загальної, соціальної, вікової, педагогічної психології при організації циклів лекцій для батьків та учнів з метою підвищення їхньої загальної (в тому числі – психологічної) культури (ЗП.01). Важливим є вміти проводити виховні години, позаурочні заходи для учнів, присвячені популяризації знань з психології особистості, міжособистісної взаємодії, психології статі, психології різних видів діяльності (наприклад, спорту, інтелектуальної праці тощо), а також стосовно проблем вікового розвитку особи (ЗП.02). В індивідуальній, фронтальній чи груповій формі педагог навчає особистість чи групу (колектив) організувати процес самопізнання, самоаналізу, надавати нагальну психологічну самопомігу (ЗР.03).

Разом із шкільним психологом учитель організовує роботу шкільного кабінету профорієнтації, планує його роботу, оформляє навчально-методичні матеріали (ЗП.04). Тому необхідним є вміння організувати профорієнтаційну лекцію, навчальний семінар та позашкільні заходи для підлітків, спрямовані на ознайомлення їх зі

структурою, змістом та психологічними особливостями професій кожного типу (ЗП.05). Цікавими є різні форми профорієнтаційної роботи: круглий стіл, спеціальні семінари, цикли лекцій, позакласні заходи для старшокласників і випускників (9-их і 11-их класів) для ознайомлення їх з особливостями професійної підготовки, системою профосвіти в Україні, особливостями профвідбору та з професійно орієнтованою діагностикою (ЗП.06).

Однією з форм психопрофілактики, доступного для кожного вчителя, є психолого-педагогічний консиліум відповідно до актуальної педагогічної ситуації чи психолого-педагогічного запиту школи (ЗП.07). Однак, крім цього, вчителю необхідні й інші психопрофілактичні вміння. На основі психосоціальної діагностики групи він має вміти прогнозувати рівень згуртованості класу, особливості лідерства й аутсайдерства та передбачувати ймовірні конфліктні ситуації, типові для конкретного класу (ЗР.08); вміти виявляти біологічні та психосоціальні передумови шкільної неуспішності (ПР.09); вміти виявляти чинники, які визначають соціально-психологічні та психогігієнічні критерії адаптації дітей до школи (в початкових класах), адаптації учнів до навчання у конкретному класі, адаптації учнів до нових видів діяльності (наприклад, до особливостей переходу молодших школярів до навчання в середній школі) (ПР.10); вміти здійснювати профілактику екзаменаційного стресу (ЗП.11); виходячи з особливостей психофізіологічних реакцій школярів на навчальну (в тому числі учбову) діяльність, вміти прогнозувати рівень навчального навантаження для попередження перевантаження і перевтоми учнів (ЗР.12).

Учителю важливо організовувати навчальні заняття відповідно до гігієнічних вимог. Виходячи з цього, він повинен вміти аналізувати й корегувати уроки з різних навчальних дисциплін на основі гігієнічної оцінки основних характеристик уроку (ПР.13) Виховуючи з біоритмологічний принцип раціональної організації режиму дня та вікові особливості розвитку, вчитель дає конкретні рекомендації батькам і учням стосовно організації режиму життєдіяльності молодшого школяра, підлітка і старшокласника (ПР.14). Він складає

розклад уроків, передбачаючи психологічні особливості чергування різних видів навчальної діяльності (ПР.15). Учителю важливо вміти встановлювати, налагоджувати і підтримувати позитивний мікроклімат у школі, заохочувати особистісну ініціативу, створювати атмосферу взаємодовіри і підтримки (ЗР.16).

Не менш важливим для вчителя є вміння психогігієнічно організувати власне робоче місце, обладнати кабінет (ПП.17). Враховуючи особливості кожного виду практики та власні індивідуальні характеристики, він має вміти організувати різні види педагогічної діяльності і відповідно до цього планувати свою роботу на місяць і навчальний рік, складати план роботи на день і тиждень (ЗР.18). Застосування основних прийомів самокорекції психічного стану – одне з необхідних психогігієнічних умінь педагога (ЗП.19).

Кожен учитель у навчально-виховному процесі прямо чи опосередковано пов'язаний із психореабілітаційною роботою. Беручи до уваги особливості внутрішньогрупових психологічних механізмів, він повинен вміти проводити класні та індивідуальні заходи з полегшення входження в колектив аутсайдерів, відстаючих, осіб з девіантною поведінкою тощо (ЗП.20).

Важливою частиною соціально-виробничої діяльності вчителя є його психодіагностична робота, котра вимагає від нього злагодженої взаємодії зі шкільною психологічною службою. Психодіагностична функція педагога пов'язана з його здатністю розв'язувати такі типові задачі:

- 1) загальне виявлення та вимірювання індивідуально-психологічних особливостей особистості (СВ.С.1);
- 2) діагностика розвитку (моніторинг вікових змін) (ПФ.Д.4);
- 3) діагностика міжособистісних взаємин (СВ.С.6).

У зв'язку з цим, учитель має вміти збирати необхідну інформацію про психічні особливості особистості, застосовуючи опитувальники, анкети, педагогічне спостереження (ПП.01), а також скласти психолого-педагогічну характеристику учня (ПР.02).

Моніторинг вікових змін потребує вміння виявляти новоутворення кожного вікового періоду, враховувати соціальну ситуацію розвитку дитини, зміну провідної діяльності та вікові

кризи в організації навчально-виховного процесу (ПР.03). Із врахуванням асинхронності психічного розвитку школяра педагог діагностує ступінь його готовності до того чи іншого виду діяльності (включаючи готовність до навчання в школі)(ПР.04). Учитель проводить діагностичні процедури, спрямовані на забезпечення програми диференціації та індивідуалізації навчання (ЗП.05).

Діагностичні вміння педагога тісно пов'язані з міжособистісною взаємодією. Важливо вміти складати психолого-педагогічну характеристику класу, враховуючи дані соціометричного та референтометричного дослідження (ЗР.06). Учитель діагностує загальні особливості педагогічної взаємодії (її діалогічність, ефективність, конфліктність, особливості індивідуального стилю педагогічної діяльності тощо) (ПР.07).

Серед професійних задач учителя – загальна психолого-педагогічна корекція. Тому він має вміти здійснювати корекцію поведінки, актуального стану тощо (ЗП.01); корекцію інтелектуального розвитку школярів шляхом предметного навчання (ЗП.02). Учитель також організовує профконсультацію орієнтаційного характеру (ЗП.03); проводить консультацію учня, батьків, а також сім'ї у повному складі (ЗП.04). Він корегує основні навчальні навички учнів (наприклад, корекція навичок читання) (ПП.05). Важливим для учителя є вміння застосовувати основні психотехнічні прийоми, спрямовані на удосконалення дидактичної, методичної, розвивальної, виховної функцій уроку, адекватно до психологічних особливостей учнів та власних особистісних характеристик вибирати технології навчання, виховання та розвитку (ЗП.06). Учитель має корегувати прояви недіалогічності в педагогічній взаємодії; відповідно до власного педагогічного стилю знаходити адекватні засоби діалогізації стосунків з учнями (ЗП.07).

Професійно розвиваючи і забезпечуючи творчу самоактуалізацію школярів, педагог проводить конкретні заходи, спрямовані на розвиток сенсорно-перцептивної (ЗП.08), мнемічної (ЗП.09), когнітивної (ЗП.10), емоційної (ЗП.11), вольової (ЗП.12), спонукальної (ЗП.13) сфери особистості учня. Учителю необхідно вміти викликати і розвивати пізнавальний інтерес учня, розвивати інші його інтереси відповідно до діагностованих здібностей (ЗП.14).

Загалом, усі психологічні знання вчителя можна об'єднати в такі принципи створення адекватної психологічної атмосфери в класі (за К.Роджерсом).

1. Від початку і протягом навчального процесу вчитель повинен демонструвати дітям свою повну довіру до них.

2. Він повинен допомагати учням у формулюванні та уточненні цілей і задач, що висувуються як перед групами, так і перед кожним учнем зокрема.

3. Він має завжди виходити з того, що в учнів є внутрішня мотивація до учіння.

4. Він має виступати для учнів як джерело різноманітного досвіду, до якого завжди можна звернутися за допомогою, зіткнувшись із труднощами в розв'язанні тієї чи іншої проблеми.

5. Важливо, щоб у такій ролі він виступав для кожного учня.

6. Він повинен розвивати в собі здатність відчувати настрій групи і приймати його.

7. Він повинен бути активним учасником групової взаємодії.

8. Він повинен відкрито виражати в групі свої почуття.

9. Він має прагнути до досягнення емпатії, що дозволяє розуміти почуття і переживання кожного школяра.

10. Нарешті, він має добре знати самого себе. [9, 273]

Таким чином, необхідність психологічної підготовки вчителя впливає безпосередньо з його професійних, соціально-виробничих та соціально-побутових функцій. До останніх належать: психогігієнічна, психодіагностична, корекційно-розвивальна. Вузівська психологічна підготовка вчителя передбачає засвоєння студентами базових знань, умінь і навичок із загальної, соціальної, вікової та педагогічної психології.

1. Гретченко М.Б., Гретченко Т.І. Етнічні аспекти психологічної готовності вчителя до взаємодії з учнем // Альтернативні підходи до навчання та виховання в сучасному учбовому закладі: Матеріали міжрегіональної конференції "Психологічна наука і сучасний заклад народної освіти". Ч. 5. – Запоріжжя: Науково-методичний центр управління освітою Запорізького міськвиконкому, 1994. – С.35-38.

2. Гретченко Т.І. Психотерапія в системі шкільної психологічної служби // Психічне здоров'я вчителів та учнів: Матеріали міжрегіональної конференції "Психологічна наука і сучасний заклад народної освіти". – Ч. 3. – Запоріжжя:

Науково-методичний центр управління освітою Запорізького міськвиконкому, 1994. – С. 20-26.

3. Жутикова Н.В. Учителю о практике психологической помощи. – М.: Просвещение, 1988. – 176 с.

4. Коломінський Н.Л. Теоретичні основи післядипломної психологічної підготовки педагогічних кадрів // Психологічна підготовка педагогічних кадрів: Матеріали міжрегіональної конференції “Психологічна наука і сучасний заклад народної освіти”. Ч.2. – Запоріжжя: Науково-методичний центр управління освітою Запорізького міськвиконкому, 1994. – С. 10-11.

5. Комплекс нормативних документів для розробки складових системи стандартів вищої освіти: Додаток 1 до Наказу Міносвіти №285 від 31 липня 1998р. – К., 1998. – 118с.

6. Маркова А.К., Матис Т.А., Орлов А.Б. Формирование мотивации учения. – М.: Просвещение, 1990. – 192 с.

7. Папернюк Г.Г. Технологія організації колективної навчальної діяльності у початковій ланці шкіл нового типу // Альтернативні підходи до навчання та виховання в сучасному учбовому закладі: Матеріали міжрегіональної конференції “Психологічна наука і сучасний заклад народної освіти”. – Ч. 5. – Запоріжжя: Науково-методичний центр управління освітою Запорізького міськвиконкому, 1994. – С. 24-30.

8. Савчин М.В. Методичні рекомендації для студентів з курсу “Загальна психологія”. – Дрогобич: Б.В., 1997. – 39 с.

9. Фридман Л.М., Кулагина И.Ю. Психологический справочник учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 288 с.

Микола Гретченко. Психологічна підготовка вчителя.

Педагогічна майстерність визначається рівнем психологічної підготовки вчителя. У статті зроблено аналіз особливостей оволодіння педагогом необхідними психологічними знаннями, вміннями і навичками. Представлено опис професійних, соціально-виробничих і соціально-побутових функцій учителя, пов'язаних із психологічною підготовкою останнього.

Николай Гретченко. Психологическая подготовка учителя.

Педагогическое мастерство определяется уровнем психологической подготовки учителя. В статье дан анализ особенностей овладения педагогом необходимыми психологическими знаниями, умениями и навыками. Представлено описание профессиональных, социально-производственных и социально-бытовых функций учителя, связанных с его психологической подготовкой.

Mykola Gretchenko. Psychological education of a teacher.

Pedagogical skill is caused by psychological education of a teacher. The article analyses peculiarities of mastering by a teacher necessary psychological knowledge, abilities and habits. The description of professional, social-production and social-everyday functions of a teacher, are connected with his psychological education.